

In memoriam Borisa Ziherla

11. februarja je nepričakovano ugasnilo življenje slovenskega marksističnega misleca, kritika in publicista ter uglednega partijskega in javnega delavca, akademika Borisa Ziherla. V spomin velikega pokojnika, ki je bil — med drugim — že pred vojno eden pomembnejših sodelavcev *Sodobnosti*, po osvoboditvi pa skupaj s Ferdom Kozakom več let tudi njen urednik (*Naša sodobnost*), ponatiskujemo v pričujoči številki njegovo razmišljanje *IVAN CANKAR IN NAŠ ČAS* (izšlo v Slovenskem poročevalcu 10. maja 1956, ob osemdesetletnici Cankarjevega rojstva, ponatisnjeno v knjigi *Književnost in družba*, 1957), in priložnostna prispevka dveh naših sodelavcev: besedo slovesa, ki jo je na komemoraciji v Društvu slovenskih pisateljev spregovoril Ivan Bratko, in kratek zapis o pokojniku, ki ga je na prošnjo našega uredništva napisal Franc Zadravec.

Ur.

Boris
Ziherl

Ivan Cankar in naš čas

Pojav delavskega razreda v slovenskem družbenopolitičnem življenju ob koncu 19. stoletja je bil kakor odmev tistega velikega dogajanja v svetu, ki je na prelomu dveh stoletij naznanjalo prihod novega razdobja v človeški zgodovini, razdobja odločilnih bojev za osvoboditev delovnega človeka in s tem človeka nasploh. To dogajanje je rušilo in razrušilo nekdanje optimistično razpoloženje ljudi iz buržoaznega sveta, njihovo vero v neprekinjeni razvoj odnosov v tem svetu kot buržoaznih odnosov. Med temi ljudmi, zlasti med izobraženstvom, se je množilo število tistih, v

katerih se je objektivna preživelost njihovega sveta izprevrгла v subjektivni občutek nesmiselnosti vsega človeškega bivanja, v nemočno revolto proti tej nesmiselnosti, ki je prehajala v brezbriznost za vse pehanje ljudi na tem svetu. Nekaterim izmed njih se je posrečilo razkleniti okvire buržoaznega sveta in izven njih, v vrstah borečega se proletariata, najti smisel svojega in sploh človeškega bivanja.

Pojav delavskega razreda v slovenskem družbenopolitičnem življenju je bil kakor sunek, izvršen v imenu tega velikega svetovnega dogajanja. To je bil sunek v zaostalost in malenkostnost tedanjih slovenskih razmer, v katerih je pravda o naprednosti in nazadnjaštvu še zmerom tekla zgolj med dvema predstavnikoma enega ter istega, od zgodovine tedaj že zaznamovanega družbenega reda, med liberalci in klerikalci. V najnaprednejšem delu tedanjega slovenskega izobraženstva, zlasti med mladino, je ta sunek povzročil razkroj vseh iluzij tako v pogledu liberalizma kakor v pogledu klerikalizma. Rodil je neutешno hrepenenje po nečem drugem, boljšem, hrepenenje, ki je našlo svoje najpomembnejše umetniške izpovedovalce v krogu »slovenske moderne«.

Zmerom je bilo tako, da je zlom starih iluzij ostril smisel in bistril pogled za stvari, kakršne so, za njihove skrite notranje razvojne težnje.

Ivan Cankar je bil v krogu »modernih« tisti, v katerem se je nedoločeno hrepenenje najsilneje izprevrгло v slutnjo in potem v vse jasnejšo zavest o tem, da zaplodki tistega nečesa drugega, boljšega, resnično bivajo, da so, so tudi v majhnem slovenskem svetu tistih dni. Bil je prvi med pomembnimi slovenskimi umetniki, ki je v vrstah borečega se proletariata našel smisel svojega in sploh človeškega življenja. Postal je prvi veliki slovenski umetnik, ki je vso svojo ustvarjalno silo posvetil boju za osvoboditev človeka, boju, ki se bije pod zastavo socializma.

Kot slovenski pisatelj in hkrati socialist je bil Ivan Cankar od nekdaj in je sem ter tja še dandanes predmet najbolj nasprotujočih si tolmačenj in razlag. Eni skušajo razklati njegovo konkretno, človeško celovito osebnost, po sili ločiti Cankarja-umetnika od Cankarja-socialista. Drugi merijo na vatle njegovo »marksistično pravovernost«, pogrevajo brezplodne razprave iz predvojnih let, ki se vrte okrog vprašanja, ali je bil Cankar »ekonomski materialist« ali »spiritualistični idealist«, pri čemer navadno razodevajo pomilovanja vredno preproščino v postavljanju in reševanju problemov zgodovinskega materializma, njegove primene na področje literarnih ved. Pisec teh vrstic bi v tej zvezi rad samo ponovil misel, ki jo je zapisal pred več kot desetimi leti: da je vse to pričkanje okrog Cankarjevega svetovnega nazora jalov in brezsmiseln posel.

Pustimo ob strani vsa Cankarjeva lastna pričevanja, izrečena za javnost ali pa kot čisto osebna priznanja prijateljem v pismih. Pustimo ob strani Cankarjevo zatrjevanje, da ga je v vrste socialne demokracije pripeljalo teoretično spoznanje in da so mu znanstvene knjige o socializmu samo dodobrega dokazale tisto, kar mu je bilo povedalo že življenje samo. Vse to pustimo ob strani, čeprav niti zdaleč ne mislimo, da je brez pomena za razumevanje Cankarja in njegovega dela.

Zadržimo se pri tistem, kar lahko povzamemo iz pravkar navedenih Cankarjevih besed: da mu je življenje samo povedalo o sebi vse bistveno in najpomembnejše.

Prav v tem se razodeva resnično velik umetnik: *dojeti* življenje nasploh in posebej svoj čas do tistih prvin, ki so najpomembnejše za samoosveščanje človeka in človeštva, *znati* in *hoteti* dognano resnico izpovedati na poseben način, v umetniških pričevanjih o zemlji in ljudeh ter o sebi samem.

Prav tak se nam razodeva Ivan Cankar. O tem svojem temeljnem odnosu do življenja in do resnice o njem je govoril, ko je zapisal v »Beli krizantemi«: »Kar sem videl z očmi, s srcem in z razumom, nisem zatajil; in bi ne bil zatajil za same zlate nebeške zvezde. Resnica pa je posoda vsega drugega: lepote, svobode, večnega življenja. Dokler sem zvest resnici, sem zvest sebi; dokler delam v njenem imenu, bo moje delo rodovitno, ne bo ovenelo od pomladi do jeseni . . .«

To so besede resničnega umetnika. In prav zategadelj ne more priti nikoli do načelnega navzkrižja med marksistom in resnično velikim umetnikom, ne glede na to, kakšen svetovni nazor le-ta sicer izpoveduje. Marksizem stoji in pade z brezobzirno iskrenim odnosom do objektivnega sveta, z nepremagljivo težnjo dojeti stvari in ljudi, kakršni so, brez privzetih dogem. Samo tako je mogoča zmaga v boju, ki mu je cilj dejanska osvoboditev človeka. Od tod tisto veliko spoštovanje, ki so ga vsi klasiki marksizma čutili in širili do velikanov umetniškega ustvarjanja, od Shakespeara do Goetheja, od Balzaca do Tolstoja.

V tem odnosu marksistov do umetnosti je neka podobnost z njihovim odnosom do znanosti in znanstvenikov, ki so — kakor je opomnil že Lenin — večidel zmerom spontani, podzavestni, filozofsko neizoblikovani dialektiki in materialisti.

To kajpak ne pomeni, da marksističnega zgodovinarja in kritika ne zanima umetnikov svetovni nazor. Narobe, zanima ga nemalo, zlasti kolikor umetniku njegova nazorska usmerjenost zavira ali pospešuje prodiranje k bistvom stvari.

Če bi marksizem in njegov odnos do umetnosti tako razumeli ljudje, ki so jim Marxova dognanja še zmerom zgolj eden izmed mnogih svetovnih nazorov, enako vreden kakor, recimo, krščanski, ničejevski ali kateri koli drug svetovni nazor, bi bilo v naši esejistiki dosti manj donkihotskih spopadov z mlini na veter.

S teh vidikov moramo tudi vprašanje Cankarjevega svetovnega nazora postavljati drugače, kakor so ga doslej postavljali zagovorniki in nasprotniki njegove »marksistične pravovernosti«.

Zvest resnici in s tem samemu sebi je Cankar ustvarjal svoja velika umetniška pričevanja o slovenskem človeku na prelomu dveh stoletij, da bi se ta človek predramil, spoznal, kdo in kje je, ter pogledal v prihodnost. Zvestoba resnici in s tem samemu sebi je pripeljala Cankarja iz kroga literatov z velikim, toda nedoločenim hrepenenjem, v vrste socialistov. Postal je slovenski socialist, ki je globoko doumel, kar je bilo bistveno: da je stvar

slovenskega ljudstva in njegove prihodnosti neločljivo povezana z bojem in zmago socialističnega delavskega gibanja. Ta temeljna ugotovitev o Cankarju odtehta vsa jalova razpravljanja o njegovih »marksistični pravovernosti«.

Bil je *en sam* Ivan Cankar. Ne dva ali celo trije: Cankar-umetnik, Cankar-literat, Cankar-socialist, ki jih je neki treba drugega od drugega odtrgati in jih proučevati strogo ločeno, vsakega zase, da Cankar-umetnik ne bo vedel za Cankarja-socialista, ustrezno dogmam formalistične estetike. Vse obsežno književno delo, od »Erotike« do »Kralja na Betajnovi«, od »Hiše Marije Pomočnice« do »Martina Kačurja«, od »Hlapca Jerneja«, »Pohujšanja v dolini šentflorjanski«, »Kurenta« in »Hlapcev« do »Lepe Vide«, je opravil ta edinstveni Ivan Cankar, slovenski pisatelj in socialist, kakor se je sam nazival. Samo človek, ki je bil slovenski pisatelj in hkrati socialist, je v tedanji slovenski resničnosti lahko tako brezobzirno odkrito vršil svoj umetniški poklic, ki je po Cankarju *kritika dobe in ljudi*.

Cankar je, kar zadeva njega samega, že naprej zavrnil vse nesmiselnosti formalistične estetike, ko je zapisal: »Ne v areni literature, v areni življenja sem stall!« Te Cankarjeve besede dostikrat navajamo, ne da bi se zmerom prav zavedali, kaj pomenijo za naš čas.

Če bi hoteli oceniti stanje v sodobni slovenski, pa tudi v ostali jugoslovanski književnosti, bi lahko dejali: *preveč* imamo književnikov, ki stoje zgolj v areni *literature*, odmaknjeni od življenja, zaverovani v umetne konstrukcije, skrojene po sila problematičnih, neživljenjskih filozofemih, v najboljšem primeru pa obrnjeni v preteklost in njeno problematiko; *premalo* imamo književnikov, ki stoje v areni *življenja* ter se s sredstvi umetniškega ustvarjalca spopadajo z novimi, resnično modernimi problemi našega sodobnega človeka, vršeč neizprosno kritiko naše današnje dobe in rodu, v *imenu prihodnosti* in zaradi rodov, ki prihajajo.

Ne zgodi se redko, da z ždanovcem odpravijo človeka, ki si upa na vprašanje, kakšna je vloga umetnosti v družbi, odgovoriti s Cankarjevimi besedami: dramiti človeka, da bo spoznal, kdo in kje je, ter pogledal v prihodnost.

To je *prvo*, o čemer velja razmišljati, kadar govorimo o Cankarju in slavimo njegov spomin.

Iz tega je moči izvesti nadaljnje zaključke, pomembne za naš čas in za književnost v tem našem času.

Ivan Cankar je napovedal boj tedanji sramotni slovenski resničnosti, v kateri so uspevale reakcionarne kreature in ginile mnoge žlahtne človeške osebnosti. Skozi ves mrak tistega časa, ki je marsikateremu slovenskemu izobražencu zastrl pogled in ga v njegovem obupu dostikrat tiral do skrajnosti, mimo vseh globoko resničnih, tragičnih človeških usod, ki jih je upodobil v svojih junakih, v njihovem boju in poginu, Cankar ni nikoli izgubil tistega, čemur bi lahko dejali zgodovinski optimizem, ki je izviral iz njegove vere v osvobodilno poslanstvo delavskega razreda in socialističnega gibanja. Njegova beseda je bila dostikrat trda in težka, toda hkrati zmerom polna vedre gotovosti zastran dneva, ki prihaja.

Ščuka, Maks Krnec, kovač Kalander, Dioniz, vse te in mnoge druge figure iz Cankarjevih del poosebljajo njegov zgodovinski optimizem, tako prepričljivo izražen v takihle besedah:

»Moje delo je slutnja zarje, vsaka moja beseda in vse moje življenje. Že slišim dleto, ki kleše granitni temelj novi zgradbi . . .«

Reči hočem, da Cankarjevo pisanje sodi med klasične primere pisanja s socialistično perspektivo, ob katerih bi se lahko učila nova pokolenja slovenskih in jugoslovanskih književnikov.

Dejanje in nehanje našega sodobnega človeka na tem našem koščku zemlje in v tej dobi velikih družbenih premikov je vse prej ko veselo jadrnanje po zrcalnih gladinah v mirni pristan socializma. Zato je povsem razumljiv, za razvoj naše socialistične književnosti nujen odpor proti slehernemu dekretiranemu, birokratskemu optimizmu v umetniškem ustvarjanju, proti tistemu, čemur navadno pravimo ždanovščina.

Doba, ki jo naš sodobni človek preživlja od konca osvobodilne vojne sem in jo bo preživljal še dobršen čas, je doba trdovratnega boja zoper sile in izročila stare družbe, za nove odnose med človekom in človekom, je doba nadvse dramatičnega boja, ki se bije med ljudmi in v ljudeh samih. To je dolgotrajen boj proti vsemu tistemu, česar se ljudje, kakor nekje pravi Lenin, »ne morejo otresti niti na mah, niti po kakem čudežu, niti na ukaz matere božje, niti na povelje kakega gesla, resolucije, odloka«, ampak samo v dejavnem zidanju novega, v praktičnem preverjanju ter razpoznavanju pred-sodka kot predsodka in tistega, kar je razumno, kot razumnega. To je doba, polna tragičnih konfliktov med ljudmi in v ljudeh, ne le tragičnih konfliktov med starim, odhajajočim, ter novim, prihajajočim, marveč tudi med *iluzijo* o socializmu in trdo *stvarnostjo* socialistične graditve. Koliko tragičnega je v bivanju osebnosti, ki so vzele iluzijo za stvarnost. Stvarnost jih je zlomila in se jim je zategadelj zazdela kot nesmiselna hoja v neskončno noč. Koliko veličastno tragičnega je dostikrat v bivanju starih borcev za socializem in njegovih današnjih dejavnih graditeljev, izčrpanih v boju in delu, ljudi, ki se nikoli niso predajali iluzijam, vedoč, da jim je kakor Mojzesovim Izraelcem v puščavi usojeno zgolj v duhu zreti »obljubljeno deželo«, utirati vanjo pot prihajajočim rodovom, da pa njim ne bo dano stopiti vanjo. Koliko komičnega je po drugi strani v brezsmiselnem odporu starega novemu in v »socialističnem« spakovanju vsega tistega, kar je le nujna naplavina velike reke, ki teče v prihodnost, v birokratizmu in v malomeščanskem snobizmu njegovih predstavnikov, v gosposkem anarhizmu in breznačelnosti mnogih »modernih« literatov, odtujenih življenju in ljudem, itd.

In vse to ni hoja na konec noči, marveč hoja v socialistično prihodnost, v pomlad, o kateri je Ivan Cankar vedel, da prihaja v viharju in povodnji. To je svet našega sodobnega, *modernega* človeka in neusahljivi vir ustvarjalnega navdiha za našega sodobnega, *modernega* umetnika in književnika, tako modernega, kakor je bil za svoj čas moderen Ivan Cankar s svojim globokim smislom za resnično novo v življenju.

To je *drugo*, o čemer velja razmišljati, kadar govorimo o Cankarju in slavimo njegov spomin.

Kot resnično moderen umetnik, ki ima ljudem povedati kaj novega o življenju in o njih samih, je Cankar sovražil vse tiste, ki »nimajo doma in pišejo samo zato, da pišejo«: »Človek piše, ker ima ljudem kaj povedati! To je stara fraza, pa je proketo malo znana.« Tista sladka umetnost, ki je sama zase in ki ne pove človeku nič posebnega, se mu je gnusila in studila. Menil je, da imajo prav tisti ljudje, ki govorijo o »namenih« umetnosti.

V dobi duhovne stiske, ki jo je preživljal slovenski človek in predvsem slovenski napredni izobraženec na prelomu dveh stoletij in spričo očitnega zloma dotlej veljavnih buržoaznih iluzij, se je Cankar večkrat s tehtnim posegom naprednega kritika postavil po robu idejnemu kaosu, v katerega se je tisti čas utapljal marsikateri slovenski literat.

Tako je nekje zapisal:

»Od vseh strani prihajajo nejasni, jecljajoči glasovi o ‚novem času‘, o preporodu poezije in človeka. V zraku leži Emersonova filozofija in mistika Svedenborgova. Tu ni ničesar gotovega in jasnega; samo nervozno iskanje, nemirni dvomi, hrepenenje in pričakovanje. Kam hočejo ti omahujoči koraki, po kakšnem svetu se iztezajo hrepeneče roke? — Na to ni nikakega odgovora. Naravno je, da imajo prav v tem negotovem stanju šušmarji in nepoklicani preroki najkрасnejše življenje. S plaščem mistike in nerazumljivih, pretiranih figur zakrivajo svojo nevednost in duševno ubožstvo; pod ščitom Verlainea in Dehmela prevračajo najsmušnejše kozolce, — in če si predrzen dovolj, da se rogaš njihovim praznim verzom, natovorjenim z nenaravnimi pridevki in eksotičnimi tropami, proglašate te borniranim tepcem. To opažamo tudi že v naši literaturi. . . . Pod pero prihajajo človeku rezke besede, a vzdržati se jih je treba z ozirom na tradicionalno mehkost in popustljivost naše kritike. Zini le jedno odkrito in jasno, in v tistem hipu ti pridejo od vseh strani z ‚mladimi nadebudnimi talenti‘, s ‚herostratstvom‘ in ‚brezobzirnostjo‘.«

Ta, nekoliko daljši izvleček iz Cankarjevega pisanja o umetnosti in umetnikih, pisanja, s katerim je nastopil kot nadaljevalec Levstikove kritične tradicije, zadeva tisto *tretje*, o čemer velja razmišljati, kadar govorimo o Cankarju in slavimo njegov spomin.

To je bil Ivan Cankar, največji slovenski pisatelj.

Tak in takšen Cankar je nujno našel pot k slovenskemu delovnemu ljudstvu in nasploh k delovnemu ljudstvu vseh dežel, v katerem je na temelju zgodovine in njemu sodobnega dogajanja spoznal, da je glavni nosilec boja za osvobodjenje izpod vsakega duševnega in telesnega jarma in da »le v njem živi vroča želja in mogočna volja po svobodi«.

To svoje temeljno spoznanje je izpovedoval vse svoje življenje in z vsem svojim delom.

Zato pripada Ivan Cankar delovnemu ljudstvu in vsem, ki se bore za njegov in Cankarjev družbeni cilj, za socializem. In *samo* njim, ki jim je v »Kurentu« zaklical: »Svatje, bratje, vzdramite se! Da kopljemo zase, da zidamo zase, da zase trpimo!«